

# Krajina zevnitř

## čtení krajiny pomocí chodidel

### Krajina za oknem vlaku

Z okna jedoucího vlaku se nám zdá každá krajina úchvatná a napínavá jako širokoúhlý dlouhometrážní film. Připadá nám přehledná, srozumitelná a smysluplná. Neboť okno vytváří krajinně rám, zjednodušuje ji na dvourozměrný obraz, rozhybává její křivky v čase. A my se stáváme pouhými diváky – pozornými, vděčnými, ale dostatečně nezaujatými, abychom mohli kdykoliv sklopit oči zpátky ke knize. (Oživlá krajina za oknem vlaku též popouští uzdu naší fantazii. Jednou jsem při jízdě bezbarvou zimní krajinou s popraškem prvního sněhu překvapil svého spolujezdce zvoláním: „Podívej! Nepřipomíná ti to nudle s mákem?“ A jindy zase – tentokrát uprostřed prázdnin – se doslova celý vlak vtlačil do uličky a bez dechu zíral na podvečerní obzor, kde barevné efekty prudké letní bouřky a západu slunce vytvářely tak neobvyklou a apokalyptickou podívanou, že jsem dostal strach, aby se s námi vlak pro dokreslení atmosféry nepřevrhl. Také musím prozradit, že když sleduji krajinu za oknem vlaku časně zjara, připadají mi její zelenající se plochy, svahy a kopce jako napjatá, dýchající kůže nějakého obrovského zvířete a já mívám podivné nutkání ho pohladit proti srsti, aby se konečně probudilo.) Avšak – jakmile podlehneme a z vlaku vystoupíme, ocitneme se náhle v neznámém, nepřehledném, nekonečném prostoru. Krajina za oknem vlaku zmizí. Jsme dezorientováni. To, co se nám zdálo být přívětivé a něžné, je náhle cizí a neosobní. Není však cesty zpátky. Krajina za oknem kteréhokoliv dopravního prostředku je jen iluze a chceme-li krajinu doopravdy prožít, poznat a pochopit, musíme vzít batoh na záda a vyrazit do krajiny po svých.

## Krajina a chůze

Vzprímená chůze po dvou stála na samém počátku a tímto dávným iniciačním rituálem musí znovu a znovu projít každé lidské mládě, které se chce postavit na zadní a stát se člověkem. Slídivá, zvědavá, bloumavá chůze (odtud už jen krůček k přemítavé chůzi peripatetiků) je nám nejpřirozenějším pohybem. Chůze za potravou, chůze za poznáním, chůze za inspirací. Chůze je nejstarším a nejdůkladnějším způsobem čtení krajiny. Chodidla čteme krajinu podobně, jako čtou slepci bříšky svých prstů slepecké písmo. Očím klade krajina do cesty nejrůznější překážky, klame je a zkresluje vzdálenosti, je nehybná, zatímco my bychom rádi viděli příběh, akci, děj. A tak oči těkají a přeskakují sem a tam v marné snaze krajinu rozpochybovat. Chodidla ohmatávají krajinu pomalu, opatrně, ale naprosto spolehlivě, vnímají ji jako děj odehrávající se v čase. Během chůze se krajina zavívá do našeho těla jako cívka, jako nepřetržitý záznam dojmů, jež nelze vymazat ani vyslovit, ale lze si je kdykoliv znovu přehrát. (Jestliže jsem někdy zažíval intenzivní pocity štěstí, bylo to ve chvílích, kdy jsem se procházel po zamrzlém sněhu na nějaké vyvýšené pláni a všechno, co se mi dříve jevilo jako nerovné, členité a srázné, bylo náhle pokryto hladkým a jen mírně zvlněným ztvrdlým škrálopem. A naopak – ta chvíle časně zjara, kdy se člověk poprvé projde po měkké, vlhké a živné půdě, je jako náhlé probuzení z dlouhotrvajícího snu. Nic tolik nepodněcuje a neobčerstvuje mysl jako dotyk chodidel s čerstvou zemí.) Tedy nikoliv fotoaparát či malířský stojan, ale dobré boty a chytrá mapa – to je to, co v krajině opravdu potřebujeme. Dobré boty jsou jako brýle, skrze něž krajinu studujeme, pročítáme a současně vytváříme patřičnou míru odstupů nezbytnou pro opravdové poznání. Boty jsou tím, čím do krajiny zapadáme a co nás od ní zároveň odděluje, co je výrazem našeho lidství. Bez bot bychom daleko nedošli a ze zvědavých čtenářů krajiny bychom se brzy stali jedněmi z jejích čtyřnohých obyvatel. Stejně tak bez mapy. Mapa není ani tak důležitá pro orientaci prostorovou (neboť při čtení krajiny nemusíme sledovat žádný cíl a nemusíme tudíž ani bloudit) jako spíše pro orientaci časovou. Přesněji řečeno, mít podrobnou mapu znamená

nezabloudit v prostoru ani v čase, rozumět jejich vzájemnému vztahu, pohybovat se tady a teď. Mapa odkrývá historický rozměr krajiny, odlišuje a zvýrazňuje (v průsečíku s horizontální, prostorovou strukturou) její vertikální vrstvy. Právě historická a kulturní vrstevnatost je tím, čím lze krajinu uchopit, vymezit a odlišit ji od divočiny.

## Krajina a divočina

Není však krajina a není divočina, je jen krajina a divočina současně. Krajina se s divočinou prostupuje a vrství, střídá a mění polohy v neutuchajícím milostném zápase. Krajina se má k divočině jako vědomí k podvědomí, bdění ke snění, myšlenka k intuici. Zemský povrch si lze představit jako původní geologickou vrstvu, na níž se tu a tam uchytlí vrstva kulturní, která může být překryta další vrstvou. Právě lepením jednotlivých kulturních vrstev na podloží divočiny vzniká krajina. Kulturní vrstvy krajiny jsou různě široké i hluboké, leckde se ztrácejí a těmito trhlinami vystupují na povrch starší kulturní vrstvy nebo samotná divočina, které se tu a tam podaří vyvřít v podobě hory, pramene, předtuchy či výbuchu smíchu. Jinými slovy – divočina je jen jedna, ale krajin je nekonečně mnoho (tak jako je jeden život, ale jeho projevů a forem nesčetně a nepočítaně). Tu a tam lze nalézt rozsáhlé oblasti opravdové divočiny tvořené původním geologickým podložím, kde se zatím neuchytila kultura a historie, ale – nestává se divočina kulturní krajinou už jen tím, že je vnímána, vysvětlována a nabývá v kultuře toho či onoho smyslu a významu? Ať tak či tak, odlišit krajinu od divočiny lze pouze zdánlivě už jen proto, že nikdy nemáme sebelepší jistotu, že to, co považujeme za divočinu, je ono původní geologické podloží, a že se pod ním neukrývají další dosud neodhalené vrstvy minulých krajin. (Historická a kulturní členitost je ostatně charakteristickým rysem krajiny české, jejíž jednotlivé vrstvy se vzájemně prostupují na tak malém prostoru, že se nepozorný chodec může během několika minut propadnout v čase o celá tisíciletí. Občas navštěvuji jihočeská mohylová pohřebiště a pozoruji, jak tato kulturní vrstva v podobě snadno přehlédnutel-

ných kup vyrovnaných do západovýchodních řad, převážně z doby osidlování naší země slovanskými kmeny, nenápadně prostupuje odlehlou a dnes již opět nepřístupnou lesní divočinu. Jednou jsem během jediného odpoledne navštívil dva mohylníky, vzdálené od sebe pár kilometrů lesní cesty, v domnění, že sleduji stejnou časovou vrstvu, než jsem se z chytré mapy dozvěděl, že jeden z nich pochází ze střední doby bronzové, tedy z časů, jež předcházely příchodu našich předků o více jak dvě tisíciletí. Z toho vyplývá, jak důležitým a nedocenitelným pomocníkem je mapa v ruce krajinného labužníka a jak nesmyslný je výlet do krajiny, tím spíše do krajiny české, bez podrobné a chytré mapy. Čtení krajiny může být stejně dobrodružné jako výprava do divočiny - jen vědět, co hledat.) Takže význam onoho zjednodušujícího rozlišení krajiny a divočiny můžeme shrnout takto – divočina je podloží, na němž jednotlivé krajiny spočívají a z něhož se neustále napájejí a čerpají. Symbolický i praktický význam tohoto vztahu se pak opakuje a odráží ve vztahu krajiny a lidského sídla.

## Krajina a město

Krajina není to ostatní, co se rozkládá kolem a vně měst, jako města nejsou ostrůvky asfaltu roztroušenými tu a tam po krajině. Ve skutečnosti je město další vrstvou krajiny. Krajina se ve městě nikterak neztrácí, nýbrž trvale žije v jeho základech jako matrice, na které město vyrostlo a z níž neustále čerpá své tvůrčí podněty a inspirace. Obyvatelné město nevytlačuje krajinu vně, nýbrž její charakteristické a specifické vlastnosti překládá do svého vlastního jazyka. Tak na podloží rozmanitých krajin vyrůstají jedinečná a unikátní lidská sídla. Město si v průběhu věků vytváří nové a další vrstvy, z nichž každá svým způsobem navazuje na tu předešlou a současně vytváří základ pro vrstvu příští. (Když jsem jako brigádník vypomáhal při archeologickém výzkumu v centru Prahy, vždy poté, co jsem vylezl na denní světlo, očistil náradí, převlékl se a ocitl se v uličkách Starého města, zažíval jsem všechno ten shon a ruch, který mě náhle obklopil, jako několik málo

centimetrů silnou vrstvičku, kterou nějaký budoucí brigádník shrábne obyčejnou ruční škrabkou. Teprve výstup na plošinu tramvaje a klikatá jízda po povrchu města mě navrátily těmto lidem, těmto věcem a já se opět stal zajatcem jediné vrstvy reality.) Tak jako se vrstvy města vrší na krajinu, jejíž vrstvy se navršily na podloží divočiny, tak se vytváří kontinuita a vrstevnatost potřebná pro obyvatelnost kteréhokoliv místa. Jestliže se město snaží krajinu upravovat a zarovnávat podle svých vlastních potřeb a podivné lidské záliby v uniformitě, vzniká město, kterému chybí základ, pramen, zdroj, z něhož by mohlo brát sílu a odrážet se směrem k dalším vrstvám. Takové město je bez minulosti i budoucnosti a jeho obyvatelé nemohou žít jinak než ze dne na den. Jejich praktické potřeby mohou být zajištěny, ale potřeba kontinuity a smyslu zůstává nenaplněná. Není pro člověka nic důležitějšího než pocit vrstevnatosti a vědomí, že na podloží něčeho vytvářím něco, co se opět stane podložím pro něco příštího. Odtud už je jen krůček k jistotě, že moje existence má smysl.

### **Posvátno a povrch zemský**

Změníme-li úhel pohledu, můžeme zemský povrch nahlédnout jako to, co vzniká setkáním nebe a země. Jeho podoba a tvar mu jsou udíleny zespodu a shora působením skrytých a neovladatelných dějů. Zemský povrch je průsečíkem podzemních a nebeských sil, které jej vzájemným střetáváním a srážením modelují a formují. Krajina a divočina tak bezprostředně odkazují k tomu, co je přesahuje a co i nadále zůstává mimo dosah člověka. Zemský povrch je tak možná jedním z nejstarších zdrojů prožitku posvátna. Současně je však zemský povrch nepatrným výsekem kosmu, který je v dosahu lidských sil a který lze objevovat, vytvářet, přetvářet a ničit. Krajina je ta část světa, jež nám byla dána k bezprostřednímu obývání. Na jedné straně činnost a důvěra ve vlastní schopnosti, na druhé straně pokora a úcta vůči tomu, co je dáno. To jsou dva body, mezi nimiž je vytyčeno hřiště lidské kultury.

## Kultura a divočina

Prožitek posvátna zahrnuje celý rejstřík pocitů od extatického přetlaku štěstí až po iracionální hrůzu a děs. Divočina založila v lidské mysli všechno to, co odráží jeho prvotní zkušenosti se světem, se sebou samým, s bytím naživu. Zatímco v městském sídle je již kultura utvořena a mysl se ráda vrací k předkulturním, biologickým vzorcům chování, tváří v tvář divočině se v člověku probouzejí všechny pocity, pochody, stavy a hnutí, jež kdysi stály u zrodu kultury, a opět se stávají nezbytnými pro přežití. Nikdy se o kultuře, o tom, jak vzniká a k čemu vlastně slouží, nedozvíme tolik, jako v těch nejkřizovějších situacích, jež se nám mohou v divočině přihodit. (Nikdy nezapomenu, jak jsme během několikadenního přechodu části Alp špatně odhadli trasu a museli jsme přenocovat vysoko v horách, v místě naprosto nevhodném pro lidskou existenci, kde najít rovnou plochu pro spánek bylo nemožné a kde vodu jsme objevili teprve druhý den ráno. Stékala ze stometrové skály, v pramínku užším než dětský prst, rychlostí jednoho doušku za pět minut.) V takových chvílích se učíme vážit si obyčejných věcí, které nám duchovní i hmotná kultura poskytují jaksi samozřejmě, ať už je to nabídnutá pomoc, svetr stočený pod hlavou nebo otřískaný plechový hrníček. (K tomu ovšem člověk nemusí jezdit do vysokohorské divočiny, česká krajina mnohdy plně dostačuje. Vzpomínám na jeden noční sestup do civilizace, v půl třetí ráno, v šumavské mlze, husté tmě a říjnovém dešti. Naším jediným orientačním bodem byl sklon kopce pod našima nohama a oči byly náhle dobré jen k vyhlížení světla, která jsme znovu a marně doufali zahlédnout hluboko pod námi.) Člověk rád podniká výpravy do divočiny a cítí se neohrožený jako divoch, ale stačí, aby trochu zapršelo, a prchá zpět do své nenáviděné civilizace tak rychle, že je mu až stydno. Teprve v divočině, ale i třeba jen poněkud nepohodlné krajině, nacházíme všechno to, co v nás dřímalo tak hluboko, že jsme to dávno považovali za zapomenuté a ztracené. Zatímco město, a zvláště velkoměsto, nežádá člověka svádí k neúctě a ironii, divočina jej pobízí k úctě a odpovědnosti. Zatímco v kulturním sídle je nám smysl vnucován, a proto je možno na něm páchat ty největší prohřešky, v přírodě je v životním zájmu jednotlivce tento smysl znovu vytvářet, nalézat a upevňovat. Jestliže má tedy

kultura tendenci bytnět a degenerovat v soustavu prázdných forem, divočina vytváří možnost regenerace, ozdravení, životodárné přestavby a změny. Pro vznik a zachování lidské kultury není nic užitečnějšího než její neustálý kontakt s divočinou. Cesty do neznáma jsou tím nejlepším lékem na civilizační pocity vykořenění, odcizení a ztráty hodnot. Výpravy do divočiny, cesty do krajiny se mohou stát životní potřebou, mentální hygienou, očistným rituálem.

## Chůze jako rituál

Mnohé každodenní a ryze praktické úkony a činnosti jsou odrazem (metaforou, analogií, symbolem) našich nejnvtřnějších procesů a stavů. A naopak, mnohé z toho, co cítíme a prožíváme, je vyvoláno naší momentální fyzickou činností. Vnitřní svět a vnější svět se vzájemně odrážejí jako dvě zrcadla postavená proti sobě a lze jen těžko odlišit, co čemu předcházelo, co je obrazem a co odrazem. To je ostatně smyslem rituálu. Rituální chování vzniklo z potřeby sladit (sjednotit) mysl s realitou, připomenout si, že ona dvojice zrcadel je ve skutečnosti jediné zrcadlo zrcadlící se samo v sobě. Konzervatismus, rytmus a přesnost rituálního chování nejsou příznakem neurózy či obsese, ale způsobem, jak slovem, aktem, gestem vyvolat příslušný duševní stav, neboli naopak - pro správné technické provedení rituálu je nezbytné patřičné duševní rozpoložení. A tak kdykoliv vyrazíme z velkoměsta směrem ven a za oknem vlaku se před námi otevře volná krajina, když naše oči, navyklé na kolmice a rovnoběžky, náhle mohou dohlédnout dál než jen na sousední roh a volně klouzají po mírně zakřivených plochách, cítíme, jako by se nám současně otevírala, vyvětrávala a projasňovala mysl. A když pak z vlaku vystoupíme a přeskočíme strouhu, odbočíme ze silnice do pole a vydáme se cestou necestou vzhůru do nejbližšího svahu, jako bychom se tím vymkli ze všech myšlenkových schémat a stereotypů. My jdeme a krajina s divočinou v nás rozeznávají ty nejhlubší a nejnvtřnější vrstvy naší bytosti. Jen chůzí lze číst krajinu zevnitř.

ve vlaku Č. Budějovice – Praha, 1992 – 2001

Vít Erban